

Voortekenen van terroristische aanslagen

Is vroegtijdige herkenning mogelijk?

Preventie van terrorisme is een onderwerp dat niet alleen voor medewerkers van politie- en veiligheidsdiensten van belang is. Ook militairen kunnen tijdens hun werk, hetzij dicht bij huis in Nederland, hetzij tijdens missies elders ter wereld, worden geconfronteerd met tegenstanders die gebruik maken van terroristische tactieken. Het identificeren van betrouwbare indicatoren voor terroristische handelingen en gedragingen, die bovendien nog een voorspellend karakter hebben, is een uitdaging van formaat. Om dit te illustreren worden in dit artikel enkele theoretische en praktische aandachtspunten voor het gebruik van dergelijke signalen om terrorisme te voorkomen kritisch beschouwd.

B.W. Schuurman MA, maj (R) drs. J.G.M. Bijen en mr. dr. Q.A.M. Eijkman*

Terroristische aanslagen vinden zelden spontaan plaats. Deze vaak complexe operaties vereisen de werving van geschikte kandidaten, het vergaren van de nodige expertise, een nauwkeurige operationele planning en een scala aan praktische voorbereidingen.¹ Ondertussen moeten terroristische organisaties financiële middelen verwerven opdat de leden kunnen voorzien in hun levensonderhoud en om de operationele kosten te dekken.

Obstakels

Tevens kunnen terroristische organisaties te maken krijgen met obstakels die indirect gerelateerd zijn aan hun doel en binnen het kader van de *operational security* zijn te

plaatsen. Hierbij valt te denken aan de noodzaak om versluierd taalgebruik te hanteren om de onderlinge communicatie af te schermen, het geheimhouden van ontmoetingen en meer geavanceerde vormen van contra-inlichtingen-activiteiten, zoals het weren van mogelijke infiltranten of verklikkers.²

Dit soort processen kost tijd en geld. Het is bijzonder lastig om ze te allen tijde geheel van de buitenwereld af te schermen. Bij de voorbereiding van een terroristische aanslag worden onherroepelijk 'indicatoren' gegenereerd. Dit zijn handelingen of gedragingen van (leden van) het terroristisch samenwerkingsverband die, mits tijdig waargenomen en correct geïnterpreteerd door terrorismebestrijders, gebruikt kunnen worden om aanslagen te voorkomen. De vraag is echter: waarop moet worden gelet?

Opzet artikel

In deze bijdrage zullen we de mogelijkheden voor het tijdig herkennen van de voortekenen van terroristische aanslagen kritisch beschou-

* Bart Schuurman is junior onderzoeker bij het Centrum voor Terrorismen en Contra-terrorisme (CTC) en promoveert op een aanverwant onderwerp. Joop Bijen is als onderzoeker verbonden aan het CTC. Quirine Eijkman is senior onderzoeker/docent bij het CTC en fellow bij het ICCT-The Hague. De auteurs bedanken Paul Abels, Edwin Bakker en Wanda den Boer voor hun nuttige commentaar op eerdere versies van dit artikel.

1 C.J.M. Drake, *Terrorists' target selection* (Basingstoke, MacMillan Press, 1998).

2 Zie in het bijzonder: Brent L. Smith *et al*, 'Pre-incident indicators of terrorist incidents: the identification of spatial and temporal patterns of preparatory behavior of international and environmental terrorists' (US Department of Justice, mei 2008).

NOVA wist de hand te leggen op het videotestament van terreurverdachte Samir A. Onderzoek naar indicatoren van terrorisme toont aan dat er ook talloze gevallen bekend zijn van individuen die ondanks een (tijdelijke) hang naar radicalisme nooit tot geweld zijn overgegaan

wen. Daarnaast beschrijven we in hoofdlijnen wat vooraanstaande onderzoekers op dit gebied te weten zijn gekomen over de feitelijke indicatoren van terrorisme. Door deze tweeledige aanpak hopen we met dit artikel een bijdrage te kunnen leveren aan de vragen of, en zo ja welke, indicatoren van terrorisme gebruikt kunnen worden in de opsporingspraktijk.

Na een korte beschouwing over indicatoren van terrorisme in de bestaande literatuur, besteden we aandacht aan de waarde en de betrouwbaarheid van indicatoren en de uitdagingen die een rol spelen bij de waarneming ervan. Daarna bespreken we hoe een goede informatie-uitwisseling tussen (met contra-terrorisme belaste) overheidsdiensten de praktische toepasbaarheid van indicatoren kan vergroten.

3 Zie bijvoorbeeld: M. Tama, 'Vulnerabilities in the terrorist attack cycle' (STRATFOR, september 2005); A.Chengara, 'Indicators of terrorist attacks' in: *Security Research Review* 1 (2004) (1) 1-7; Metropolitan Transportation Authority of New York, 'Seven signs of terrorist activity' (The Jewish Federations of North America, 2010). <http://www.scnus.org/page.aspx?ID=101218>; N.Razzaq, 'The detection and prevention of preparatory terrorist acts' (Policelink, 2009). <http://policelink.monster.com/training/articles/42681-the-detection-and-prevention-of-preparatory-terrorist-acts>.

4 Zie bijvoorbeeld: C.Yfke Sikkema *et al.*, 'Indicaties van Islamitisch terrorisme' (Zoetermeer, KLPD/DNRI, 2006) 1-57; M.D. Silber en A. Bhatt, 'Radicalization in the West: the homegrown threat' (New York Police Department, 2007) 1-90; L. Clutterbuck en R.Warnes, 'Exploring patterns of behaviour in violent jihadist terrorists: an analysis of six significant terrorist conspiracies in the UK' (RAND, 2011) 1-116.

5 T. Veldhuis en J. Staun, *Islamist radicalisation: a root cause model* (Den Haag, Clingendael, 2009) 17-19.

Vervolgens volgt een bespreking van enkele vooraanstaande onderzoeken naar indicatoren van terrorisme. Tot slot zullen in de conclusie de belangrijkste bevindingen worden onderstreept.

Stapsgewijs naar een terroristische aanslag?

Het aantal onderzoekers dat zich bezighoudt met de voortekenen van terrorisme is bescheiden. Degenen die zich op dit onderwerp richten vormen een mengeling van wetenschappers en veiligheidsexperts, waarbij vooral de laatste categorie op zoek is naar praktische kennis ten dienste van de contraterrorismepraktijk.

Veel onderzoekers binnen dit relatief kleine vakgebied brengen een fasering aan in het 'voorbereidingstraject' dat terroristische groeperingen doorlopen. Sommige auteurs richten zich hierbij vooral op de 'laatste fasen' voorafgaand aan een aanslag: het vergaren van geweldsmiddelen, de selectie en observatie van het doelwit en de uiteindelijke uitvoering van de aanslag.³ Anderen hanteren een breder perspectief en onderzoeken ook de hieraan voorafgaande fasen van radicalisering en (informele) rekrutering.⁴

Theorie versus praktijk

In theorie maakt de laatstgenoemde benadering het mogelijk om terrorisme te voorkomen door in te grijpen voordat er sprake is van daadwerkelijke voorbereidingshandelingen voor het plegen van een aanslag. Zoals onderzoekers Tinka Veldhuis en Jørgen Staun echter opmerken, zijn veel radicaliseringmodellen gebaseerd op een te betwisten aanname, namelijk dat een radicaliseringproces lineair en deterministisch van aard is.⁵ Dat wil zeggen dat de persoon in kwestie, eenmaal verwickeld in een radicaliseringstraject, onherroepelijk steeds extremer zal worden. Extremisme en het gebruik van geweld volgen dan bijna als vanzelfsprekend op radicalisme.

Maar in de praktijk zijn er talloze voorbeelden van individuen die ondanks een (tijdelijke) hang naar radicalisme nooit tot geweld zijn

overgegaan.⁶ Van een lineaire progressie van radicalisme naar gewelddadig extremisme lijkt daarom niet zonder meer sprake te zijn. Daarmee boeten radicaliserings- en rekruterings-indicatoren als voortekenen van terrorisme aan kracht in.⁷

Onderzoek naar de planning- en voorbereidingsactiviteiten van terroristen richt zich op een veel later tijdstip in de aanloop naar een aanslag. Hierbij komen de volgende vragen aan de orde: hoe komen extremistische organisaties of individuen aan wapens, geld en de technische expertise om bijvoorbeeld explosieven te fabriceren? Op welke manieren kunnen terroristen hun operaties afschermen van de buitenwereld? Wat zijn veelgemaakte fouten van dit soort samenwerkingsverbanden, die tot detectie door politie- en veiligheidsdiensten kunnen leiden?⁸

In tegenstelling tot tekenen van radicalisering of rekrutering zijn de meer praktische voorbereidingshandelingen over het algemeen eenvoudiger als zodanig te herkennen. De acquisitie van wapens en explosieven is immers, zeker in een land waar het privébezit ervan verboden is, een relatief belangrijke aanwijzing voor een geweldsintentie.

Context is relevant

Uiteraard blijft de context waarin de signalen worden waargenomen zeer belangrijk. Immers, hoewel uit recente voorbeelden blijkt hoe gevaarlijk het maken van vuurwerkbommen en het verzamelen van munitie uit de Tweede Wereldoorlog kan zijn, hebben dergelijke hobbyisten hoogstwaarschijnlijk geen terroristische ambities, al gaat het hier wel om strafbare feiten.⁹

Daarnaast vormt de aanschaf van veel componenten die kunnen worden gebruikt voor de constructie van een explosief, zoals batterijen, elektrische circuits en mobiele telefoons, op zichzelf geen aanwijzing dat iemand een bom zou willen fabriceren. Toch blijkt uit een aantal recente voorvallen van jihadistisch terrorisme, dat pogingen van verdachten om kennis over de constructie van bommen op te doen of

om explosieven te verkrijgen, sterke aanknopingspunten kunnen vormen voor veiligheids- en opsporingsinstanties om preventief op te treden.¹⁰

Wat maakt indicatoren bruikbaar?

Ongeacht welke fase uit een voorbereidings-traject wordt onderzocht, dienen indicatoren aan twee voorwaarden te voldoen willen ze een praktische bijdrage kunnen leveren aan het voorkomen van terrorisme. Ten eerste moeten ze betrouwbaar zijn in de zin dat ze zo ondubbelzinnig mogelijk *terroristische* intenties verraden en niet, bijvoorbeeld, een tijdelijke interesse in een radicaal gedachtegoed.

Met andere woorden, een indicator die zeer uiteenlopend kan worden geïnterpreteerd, is minder betrouwbaar dan een indicator die slechts op een beperkt aantal aan terrorisme te relateren manieren kan worden geduid. Het is evident dat er hierbij geen 'heilige graal' bestaat. Een indicator die zowel van te voren waarneembaar als eenduidig aan terrorisme te koppelen is, bestaat niet. Het zal altijd gaan om een samenstelling van indicatoren en contextuele informatie die vroegtijdige detectie mogelijk maakt.

De tweede voorwaarde waaraan indicatoren moeten voldoen is dat deze signalen waargenomen kunnen worden vóórdat een aanslag heeft plaatsgevonden.¹¹ Deze twee eigenschappen – betrouwbaarheid en waarneembaarheid – bepalen in hoge mate de mogelijkheden voor het gebruik van indicatoren bij het vroegtijdig ingrijpen ter voorkoming van een terroristische

6 T. Veldhuis en J. Staun, *Islamist radicalisation*, 17-19; F. Geelhoed, *Purification & resistance: global meanings of Islamic fundamentalism in the Netherlands* (Proefschrift, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2011).

7 L. Clutterbuck en R. Warnes, 'Exploring patterns of behaviour in violent jihadist terrorists: an analysis of six significant terrorist conspiracies in the UK', (RAND, 2011) 47-49.

8 M. S. Hamm, *Terrorism as crime: from Oklahoma City to al-Qaeda and beyond* (New York, New York University Press, 2007).

9 'EOD ontmantelt gevaarlijke vuurwerkbom 14-jarige', *De Volkskrant* (30 december 2011); 'Dode Hedel was verzamelaar munitie', *Omroep Gelderland* (29 januari 2011).

10 Zie bijvoorbeeld de contraterroerisme operaties *Alberich* (Duitsland 2006-2007), *Crevice* en *Rhyme* (Groot-Brittannië 2003-2004) en *Pendennis* (Australië 2004-2005).

11 L. Clutterbuck en R. Warnes, 'Exploring patterns of behaviour in violent jihadist terrorists: an analysis of six significant terrorist conspiracies in the UK' (RAND, 2011) 50.

aanslag. In de komende twee paragrafen gaan we hier nader op in.¹²

Betrouwbaarheid van indicatoren

Om de betrouwbaarheid of waarde van specifieke indicatoren vast te stellen zou er onderzoek kunnen worden gedaan naar aanslagen uit het verleden om zo te bepalen welke handelingen of activiteiten relatief gezien het meeste voorkwamen en in hoeverre ze direct verband hielden met de te plegen aanslag. Hoe vaker of evidenter een bepaalde handeling of gedraging daadwerkelijk een voorteken van terrorisme is gebleken, hoe betrouwbaarder dit signaal als indicator dienst zou kunnen doen.

Op dergelijke wijze zou een indicatielijst van voortekenen kunnen worden opgesteld die een sterke correlatie vertonen met de intentie om een terroristisch misdrijf te plegen. Het werk van Sikkema en haar collega's vormt een eerste aanzet in die richting. Zo stellen zij ten aanzien van jihadistisch terrorisme dat het uitvoeren van een voorverkenning van een mogelijk doelwit, opvallend reisgedrag in combinatie met het veelvuldig 'verliezen' van reisdocumenten en een lange periode van afwezigheid zonder duidelijke reden, drie afzonderlijke indicatoren zijn die als betrouwbaar kunnen worden aangemerkt, in de zin dat ze daadwerkelijk duiden op terroristische intenties.¹³

Complicaties

Meer onderzoek van soortgelijke aard zou onze kennis over betrouwbare indicatoren ongetwijfeld vergroten, en zou daarom waardevol kunnen zijn. Als praktisch hulpmiddel in de opsporingspraktijk kleven aan een lijst met op historisch onderzoek gebaseerde indicatoren echter drie bezwaren. Ten eerste is er de vraag of terroristische organisaties uit verschillende tijdsgewrichten en verschillend in organisatorische vorm en ideologische overtuiging wel vergelijkbare indicatoren 'afgeven'. Zijn er voldoende overeenkomsten tussen, bijvoorbeeld, de in de jaren 1970-1980 in Italië actieve Rode

Brigades en de jihadisten verantwoordelijk voor de aanslagen in Londen in 2005 om tot algemeen geldende indicatoren te komen?

Met andere woorden, toekomstig onderzoek op dit gebied zal zich moeten buigen over de vraag of er op grote lijnen valt te generaliseren over de voorbereidingstrajecten van terroristische organisaties of dat er per 'soort' terrorisme een aparte lijst met indicatoren opgesteld dient te worden.

De tweede complicatie ten aanzien van de betrouwbaarheid van indicatoren is de vraag in hoeverre in het verleden vertoonde manieren van opereren ook door de terroristen van morgen zullen worden toegepast. Hiermee wordt overigens geen steun betuigd aan het dubieuze idee dat er sinds 11 september een fundamenteel 'nieuwe' vorm van terrorisme zou zijn ontstaan. Maar we willen wel wijzen op de snelle en voortdurende maatschappelijke en technologische veranderingen die terroristen nieuwe kansen bieden om steun te verwerven, fondsen

¹² Sikkema *et al.*, 'Indicaties van Islamitisch terrorisme', v, 19-22.

¹³ *Ibidem*, 22.

Treinkaping. Het is nog maar de vraag in hoeverre toekomstige terroristen methoden uit het verleden zullen toepassen.

Dit bemoeilijkt het onderzoek naar indicatoren van terrorisme

zorgen dat unieke facetten van actuele dreigingen onderbelicht of zelfs onopgemerkt blijven. Een open en kritische blik blijft te allen tijde noodzakelijk om te voorkomen dat terrorismebestrijders zich te veel gaan richten op het 'vechten van de vorige oorlog'. Kennis over de voorbereidingshandelingen van organisaties zoals de Baskische ETA biedt waarschijnlijk weinig inzicht in hoe bijvoorbeeld cyberterroristen opereren.

Waarneembaarheid van indicatoren

Het opstellen van een praktisch toepasbaar overzicht van betrouwbare indicatoren voor terroristische activiteiten met een voorspellend karakter is een uitdaging van formaat. Maar zoals eerder opgemerkt, zou een dergelijke indicatielijst nog niet voldoende zijn om een daadwerkelijke bijdrage te leveren aan het vroegtijdig opsporen van terroristische misdrijven. Daartoe moeten de indicatoren namelijk ook nog waargenomen kunnen worden voordat een mogelijke aanslag plaatsvindt.

Actieve detectie

De 'actieve' detectie van indicatoren speelt vooral een rol gedurende lopende onderzoeken van veiligheids- en opsporingsdiensten, waarbij deze zich kunnen afvragen of de handelingen en gedragingen van de personen in kwestie een terroristische agenda suggereren. Meer kennis over indicatoren kan hier een bijdrage leveren aan een meer accurate risico-inschatting.

Passieve detectie

Bij de 'passieve' detectie van de voortekenen van terrorisme daarentegen, verkrijgen veiligheids- en opsporingsdiensten deze informatie buiten de kaders van hun eigen bestaande onderzoeken om. Omdat zowel de politie- als inlichtingendiensten een beperkte capaciteit hebben om onderzoek te verrichten en zo

te vergaren en geweld toe te passen. De mogelijkheden om via het internet gelijkgestemden te vinden en informatie en expertise uit te wisselen vormen bijvoorbeeld een geheel nieuw instrument voor terroristen (en hun bestrijders). Twee decennia geleden was dat instrument er simpelweg nog niet.¹⁴

Daarnaast zijn terroristen geen passieve subjecten maar intelligente personen die er bewust naar zullen streven om degenen die op hen jagen te slim af te zijn, bijvoorbeeld door zich niet te conformeren aan veronderstelde voorbereidingstrajecten. Het valt dan ook simpelweg niet te garanderen dat in het verleden geobserveerd gedrag en handelingen zich ook in de toekomst zullen voordoen.

Gevaar van blikvernauwing

De derde en misschien wel belangrijkste complicatie, is het gevaar van blikvernauwing. Een te grote nadruk op de indicatoren van terrorisme zoals die zich in het (recente) verleden hebben gemanifesteerd, zou ervoor kunnen

14 I. Duyvesteyn, 'How new is the new terrorism?' in: *Studies in Conflict & Terrorism* 27 (2004) (5) 439-454.

‘actief’ informatie in te winnen, zijn ‘passieve’ detectoren, zoals bijvoorbeeld grenscontroles uitgevoerd op vliegvelden en havens, bijzonder belangrijk om personen in kaart te brengen die een dreiging zouden kunnen vormen.

Indicatoren van terrorisme leveren daarom pas een maximale bijdrage aan preventie, wanneer ze ook ‘passief’ geregistreerd kunnen worden. Andere overheidsinstanties, zoals de douane, maar ook burgers, kunnen bij deze passieve detectie een cruciale rol spelen.

De rol die burgers kunnen spelen bij de vroegtijdige detectie van terroristische complotten is opvallend. Zo sloeg in 2005 een Australische chemicus alarm na de verkoop van grote hoeveelheden chemicaliën die konden worden

om hun plannen te dwarsbomen door de kunstmest te verwisselen met een variant die niet gebruikt kon worden voor de fabricage van een bom.¹⁶

Een jaar later vonden, wederom in Groot-Brittannië, aanhoudingen plaats nadat een vrouw verdachte geuren waren opgevallen die uit het lege appartement naast dat van haar kwamen. Na doorzoeking van de woonruimte bleek er sprake te zijn van pogingen om een gifgas te produceren.¹⁷

Grootschalige passieve detectie – een Orwelliaans gevaar?

Om een hoge dekkingsgraad van passieve informatie-inwinning te garanderen, kunnen politie en inlichtingendiensten er echter niet vanuit gaan dat er altijd alerte burgers zullen zijn. Vandaag de dag biedt informatietechnologie wat betreft de passieve inwinning en analyse van persoonsgebonden informatie veel mogelijkheden. Al geruime tijd neemt de capaciteit van westerse overheden om informatie te vergaren over hun burgers toe. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het plaatsen van toenemende aantallen beveiligingscamera's en het opnemen van biometrische gegevens in identiteitsdocumenten, tot de ontwikkeling en aaneenschakeling van diverse (internationale) databases met persoonsgegevens en het opslaan en monitoren van bijvoorbeeld internetverkeer.

De vraag is echter of deze ontwikkelingen een significante bijdrage leveren aan het bestrijden van terrorisme. Daarnaast is het de vraag of de bredere maatschappelijke gevolgen van toenemende overheidscontrole te rechtvaardigen zijn.¹⁸ Nog afgezien van het belang van de rechtsstaat en de inbreuk op grondrechten, zoals het recht op privacy, is het vooralsnog de vraag of de huidige kwaliteit en kwantiteit van technologische observatie- en monitoringsmiddelen voldoende is om opsporingsinstanties in staat te stellen terroristische misdrijven op passieve wijze vroegtijdig te signaleren.¹⁹

Ter illustratie: na de gebeurtenissen van 11 september 2001 probeerde de Duitse overheid mid-

Burgers spelen een opvallende rol bij de detectie van terroristische complotten

gebruikt voor de fabricage van bommen. Dit was voor de Australische politie het teken om een groep personen die zij al langer in de gaten hield, in te rekenen. Uit de rechtszaak die volgde zou blijken dat het hier om het grootste terroristische netwerk in de geschiedenis van Australië ging.¹⁵

In februari 2004 werden de Britse autoriteiten gebeld door een medewerker van een opslagbedrijf, die rapporteerde over een klant die al enkele maanden 600 kilo kunstmest had opgeslagen. Deze informatie bevestigde de dreiging die van enkele reeds onder observatie staande individuen uitging, en stelde de Britten in staat

15 M. Colvin, 'Terror cells in Sydney and Melbourne connected', (ABC News, 20 september 2011).

16 K. Howells, *Could 7/7 have been prevented? Review of the intelligence on the London terrorist attacks on 7 July 2005* (The Stationary Office, 2009), 10; 'Five get life over UK bomb plot', *BBC News* (30 april 2007).

17 G.L. Kelling en W.J. Bratton, 'Policing terrorism' in: *Civic Bulletin* (2006) (43) 1.

18 Q. Eijkman en B.Schuurman, 'Preventive counterterrorism and non-discrimination in the European Union: the need for systematic evaluation' (International Centre for Counter-Terrorism, 2011) 5-8; W.P. Bloss, 'Transforming US police surveillance in a new privacy paradigm' in: *Police Practice and Research* 10 (2009) (3) 228-229, 233-235.

19 Zie noot 18.

dels de controversiële techniek van de *Rasterfahndung* ('sleepnet') potentiële jihadistische terroristen op eigen bodem op te sporen. Aan de hand van criteria als leeftijd, geslacht, land van herkomst en geloofsovertuiging werden databases met miljoenen persoonsgegevens doorzocht. Van de circa 32.000 individuen die zo werden aangemerkt voor verder onderzoek bleken er zich nul aan terrorisme gerelateerde misdrijven schuldig te hebben gemaakt.²⁰

Zelfs met behulp van moderne informatie-technologie blijkt het dus bijzonder lastig om zonder een reeds bestaande verdenking van een misdrijf terroristische complotten op te kunnen sporen. Wellicht dat het technische antwoord op deze vraag ligt in de aanleg van nog gedetailleerdere databases of de inwinning van meer en actuelere informatie over burgers dan reeds het geval is. Maar het nadeel van een dergelijke aanpak is dat vrijwel alle burgers zo het risico lopen om aan een hoge mate van continue geautomatiseerde controle te worden onderworpen. Dit wekt al snel het schrikbeeld op dat George Orwell in zijn klassieker *1984* beschrijft van de alwetende totalitaire overheid.²¹

Uiteraard is dit gechargeerd gesteld en zijn er mogelijkheden om de passieve detectie van mogelijke voortekenen van terrorisme te verbeteren zonder dat overheden zich als *Big Brother* gaan gedragen. Bijvoorbeeld door het invoeren van een strengere democratische controle op politie- en veiligheidsdiensten.²² Het is echter van belang om de discussie over de vroegtijdige signalering van terrorisme niet alleen op een technisch niveau te voeren, maar deze ook te koppelen aan bredere maatschappelijke implicaties, zoals de gevolgen voor het recht op dataprotectie en een eerlijk proces.

Zoals Beatrice de Graaf en Quirine Eijkman beargumenteren, is er weinig bekend over de neveneffecten van (preventieve) terrorismebestrijding. Bovendien laten digitale veiligheidsmaatregelen op basis van 'verdachtenprofielen' en de analyse van risicopopulaties om mogelijke terroristen te identificeren, qua nauwkeurigheid vaak nog te wensen over.²³

FOTO REUTERS

Gelowitz (midden) werd ervan beschuldigd tot een radicaal islamitische terreurgroep te behoren, die acties voorbereide tegen Amerikaanse doelen in Duitsland

Het belang van informatie-uitwisseling

Hoewel er dus de nodige beperkingen zitten aan de grootschalige passieve detectie van indicatoren van terrorisme, is de bruikbaarheid van signalen die toevalligerwijs worden opgemerkt van groot operationeel belang. Het verbeteren van de informatie-uitwisseling tussen overheidsdiensten onderling is één van de gebieden waar in dit kader nog veel winst te behalen valt. Het werk van de Amerikaanse onderzoeker Mark Hamm laat zien dat sommige terroristische groeperingen aanzienlijke hoeveelheden signalen afgeven, die vaak toevalligerwijs worden opgemerkt door diverse overheidinstanties of individuele (politie)ambtenaren.²⁴

Voldoende capaciteit...

Zo lijkt er dus in ieder geval in de Verenigde Staten al een behoorlijke capaciteit voor de

20 United Nations Human Rights Council Report A/HRC/4/26, (29 januari 2007) 7-8.

21 G. Orwell, *1984* (Londen, Penguin, 2005).

22 C. Prins, *Overheid* (Amsterdam, Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2011), 173-186; Q. Eijkman en D. Weggemans, 'Visual surveillance and the prevention of terrorism: what about the checks and balances?' in: *International Review of Law, Computers and Technology* 25 (2011) (2) 143-150.

23 B.A. de Graaf en Q. Eijkman, 'Terrorisbestrijding en securitisering: een rechtssociologische verkenning van de neveneffecten' in: *Justitiële Verkenningen* 37 (2011) (8) 33-52.

24 M.S. Hamm, *Terrorism as crime: from Oklahoma City to al-Qaeda and beyond* (New York, New York University Press, 2007).

'passieve' detectie van indicatoren te bestaan en zit het probleem er met name in dat deze signalen niet tijdig worden herkend, samengebracht en in onderling verband worden geëvalueerd.

Hamm schrijft namelijk dat de leden van verschillende terroristische groeperingen die gedurende de jaren 1990 in de Verenigde Staten actief waren, op diverse momenten voorafgaand aan een aanslag met Amerikaanse overheidsinstanties in aanraking kwamen. Het ging hierbij om zaken als visumfraude, betrokkenheid bij moord, bezit van illegale vuurwapens en extremistische literatuur, dubieuze geldstromen en het bemachtigen van grote hoeveelheden chemicaliën.²⁵ Het is interessant om te speculeren of aanslagen zoals die op het World Trade Center in 1993 voorkomen hadden kunnen worden als de individuele 'indicatoren' die werden opgepikt ook als zodanig waren herkend en samengebracht.

...maar gebrekkige informatie-uitwisseling

Dat de informatie-uitwisseling tussen Amerikaanse overheidsdiensten onderling gebrekkig was, was overigens ook één van de conclusies van de Amerikaanse commissie die de aanslagen van 11 september 2001 heeft onderzocht.²⁶ Ook hier zou beargumenteerd kunnen worden dat de preventie niet faalde omdat de capaciteit om indicatoren waar te nemen ontoereikend was, maar omdat cruciale informatie niet tijdig werd gedeeld en op één punt in zijn totaliteit kon worden overzien.

Om dit probleem aan te pakken zijn in de Verenigde Staten intussen 72 'fusion centers' opgericht, waar informatiestromen afkomstig

van verschillende overheidsdiensten aan elkaar gekoppeld worden.²⁷

In Nederland werd in 2004 de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding aangesteld, met onder meer de taak om de samenwerking tussen de verschillende instanties die met terrorismebestrijding zijn belast, te verbeteren.²⁸ Daarnaast is in 2004 onder beheer van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) de 'CT-Infobox' opgericht. Dit is een bijzonder samenwerkingsverband dat informatie bijeenbrengt, afkomstig van verschillende overheidsdiensten, over personen en netwerken die mogelijk betrokken zijn bij terrorisme.²⁹

Wat de voorgaande alinea's illustreren, is dat er reeds een groot aantal 'sensoren' bestaat dat voortekenen van terrorisme kan waarnemen: van buurtwerkers en wijkagenten tot immigratie-, politie- en veiligheidsdiensten. Een eerste verbetering van de capaciteit om indicatoren op te merken, ook zonder dat er actief onderzoek naar een groep verdachten wordt gedaan, lijkt dus vooral gelegen in nauwere samenwerking zodat bestaande manieren van informatievergaring optimaal benut kunnen worden. De ontwikkeling van meer of indringendere observatie- en detectiemiddelen is dan niet zozeer aan de orde.

Vorbereidingshandelingen onder de loep

Het optimaliseren van de reeds bestaande capaciteit van overheden om signalen op te pikken die kunnen duiden op aan terrorisme gerelateerde activiteiten is dus ook een organisatorische uitdaging. Maar om bijvoorbeeld douanebeambten of rechercheurs zo goed mogelijk in staat te stellen indicatoren op te merken en op waarde te schatten, is het noodzakelijk zicht te krijgen op wat die indicatoren nou precies zijn.

De volgende alinea's geven een overzicht van de interessantste bevindingen uit de literatuur. Hierbij moet worden opgemerkt dat deze informatie is ontleend aan onderzoeken naar verschillende vormen van terrorisme, die zich

25 M.S. Hamm, *Terrorism as crime: from Oklahoma City to al-Qaeda and beyond* (New York, New York University Press, 2007) 24-47, 98-109.

26 National commission on terrorist attacks on the United States, 'The 9/11 Commission report: executive summary', (US Government, 2004). http://www.9-11commission.gov/report/911Report_Exec.htm.

27 'Fusion Centers', *Public Broadcasting Service* (18 januari 2011).

28 J.P.H. Donner en J.W. Remkes, 'Regeling van de Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 29 juni 2005, nr. DDS5357209, houdende instelling van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding', 1.

29 Commissie van Toezicht betreffende de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 'Toezichtsrapport inzake het onderzoek van de Commissie van Toezicht naar de Contra Terrorisme Infobox', CTIVD nr. 12 (CTIVD, 21 februari 2007) 2-3.

FOTO ANP

Mumbai, de financiële hoofdstad van India, werd in 2008 opgeschrikt door een reeks van terroristische aanslagen. Brandweermannen proberen het vuur te doven in het luxe Taj-hotel

met name in de Verenigde Staten hebben voorgedaan. Er wordt dus geen algemeen overzicht van geldige indicatoren verschaft, maar slechts de stand van zaken in de wetenschappelijke literatuur.

Zoals eerder vermeld, lijkt er weinig onderzoek te zijn verricht dat zich specifiek richt op de voorbereidingshandelingen van terroristische organisaties. Het voornaamste werk in dit veld staat momenteel op het conto van de Amerikaanse onderzoeker Brent Smith en zijn collega's. In twee rapporten zetten zij hun bevindingen uiteen.³⁰ Daaruit blijkt dat, ongeacht de ideologische overtuiging van de verdachten, het houden van *meetings*, het bellen met andere groepsleden, het kopen van voorraden en wapentechnisch materiaal en het legaal dan wel illegaal verwerven van fondsen de meest voorkomende voorbereidingshandelingen zijn.³¹

Bijzonder interessant vanuit het oogpunt van preventie is de conclusie van deze wetenschappers dat er in de aanloop naar de door hen onderzochte terroristische incidenten gemid-

deld 2,3 'handelingen' werden opgemerkt door overheidsdiensten. Een kwart van deze handelingen bestempelen zij als 'aanverwant'. Dit zijn veelal criminele activiteiten die werden uitgevoerd door leden van de terroristische groep, maar die niet direct te maken hadden met de door hen geplande aanslag.

Interpretatie van signalen

Een verdere 32 procent van deze 2,3 opgemerkte handelingen betrof criminele overtredingen, waarbij het verkrijgen, maken of testen van explosieven het meeste voorkwam, gevolgd door roof, moord en training. De implicatie van Smith en consorten is duidelijk: werden deze opgemerkte activiteiten eerder aangezien voor wat ze waren, namelijk signalen dat er een terroristische aanslag werd voorbereid, dan was preventie wellicht mogelijk geweest.³² De onderzoekers maken duidelijk dat de ideologische achtergrond en doelstellingen van terro-

30 B.L. Smith *et al.*, 'Pre-incident indicators'

31 *Ibidem*, 7.

32 *Ibidem*, 7.

ristische organisaties van invloed zijn op hoe en hoe lang zij aanslagen voorbereiden. Daarnaast merken zij op dat veel ‘planningsactiviteiten’, zoals het houden van bijeenkomsten of telefoneren, op zichzelf legaal en moeilijk te detecteren zijn. Het lijkt er op dat het met name de praktische voorbereidingen zijn, zoals het fabriceren van explosieven of het plegen van overvallen, die opvallen en als indicatoren dienst kunnen doen.³³

Waar de Amerikaanse onderzoekers bijzonder geïnteresseerd in zijn, is hoe lang voorbereidingstrajecten duren en hoe ver terroristen van hun doelwitten wonen, plannen en trainen. Uit een veelvoud van bevindingen komen enkele opvallende conclusies naar voren. Gemiddeld genomen lijken terroristische organisaties drie maanden voor de aanslag te beginnen met de planning en met het treffen van de nodige praktische voorbereidingen. Tussen het afronden van de plannings- en voorbereidingsfasen en de uitvoering van de aanslag zelf lijkt zich een periode van rust te bevinden die gekarakteriseerd wordt door een plotselinge afname of zelfs algehele staking van activiteiten. Bovendien merken de onderzoekers op dat vooral *single-issue* of eco-terroristen veel minder tijd spenderen aan het voorbereiden van een aanslag dan de drie andere ‘soorten’ terrorisme die ze onderzocht hebben: ‘rechts’, ‘links’ en ‘internationaal’. Dit lijkt er op te wijzen dat de ideologische oriëntatie van terroristische organisaties van invloed is op het voorbereidingstraject dat doorlopen wordt. Met andere woorden, generalisaties kunnen erg misleidend zijn.³⁴

Wat de ruimtelijke aspecten van voorbereidingstrajecten betreft, valt uit het werk van de Amerikaanse onderzoekers op te maken dat terroristen óf dichtbij hun doelwit wonen

IED-materiaal in Afghanistan. Praktische voorbereidingen, waaronder het fabriceren van explosieven, kunnen als indicator dienst doen

(46 procent van de gevallen op < 48 km), óf juist op ruime afstand ervan (28 procent van de gevallen op > 1300 km).³⁵ De planningsfase in het bijzonder lijkt zich dicht bij huis af te spelen (70 procent van de gevallen op < 47 km).³⁶

De meer praktische voorbereidingen daarentegen lijken weer wat verder van huis te worden gehouden (‘slechts’ 49 procent op < 47 km), wat kan duiden op een bewuste poging om het complot geheim te houden.³⁷ Bij de interpretatie van de bevindingen van Smith en zijn collega’s moet wel altijd in gedachten worden gehouden dat het hier om gemiddelden gaat en dat de informatie, waaronder de geografische, alleen betrekking heeft op (pogingen tot) terrorisme in de Verenigde Staten. Desalniettemin laten deze onderzoeken zien dat er veel te leren valt over indicatoren van terrorisme en dat deze kennis juist ook in de opsporingspraktijk een toegevoegde waarde kan hebben.

Regulier politieonderzoek

Mark Hamm, Lindsay Clutterbuck en Richard Warnes zijn drie andere auteurs die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de bestaande kennis over de voorbereidingstrajecten van terroristen. Het belangrijkste argument van Hamm is dat regulier politieonderzoek het beste middel is om terroristen op te sporen en te vervolgen.³⁸ Uit zijn onderzoek blijkt namelijk dat zelfs de meest ervaren jihadistische terroristen vaak weinig succesvolle criminelen zijn, die bovendien moeite hebben om hun activiteiten geheim te houden.

33 Ibidem, 32-36.

34 Ibidem, 6-8, 17-28; Smith *et al.*, ‘Geospatial analysis of terrorist activities’, 43-44, 52.

35 Smith *et al.*, ‘Pre-incident indicators’, 43-47. [De auteurs van dit artikel hebben de gegevens van mijlen naar kilometers omgerekend]

36 Ibidem, 53-56.

37 Ibidem, 57-59

38 M.S. Hamm, *Terrorism as crime: from Oklahoma City to al-Qaeda and beyond* (New York, New York University Press, 2007), 221.

Beginnersfouten

Over enkele rechts-extremistische groeperingen schrijft hij dat ze de opvallende neiging hebben om bekendheid te vergaren en dat deze ster-allures hun *operational security* ernstig compromitteren. Zowel jihadisten als rechts-extremisten zouden kwetsbaar zijn voor infiltratie. Tot slot zou een algemeen gebrek aan criminele ervaring beide soorten terroristen vatbaar maken voor opsporing, doordat ze veel beginnersfouten begaan tijdens criminele activiteiten gericht op het vergaren van de (financiële) middelen die nodig zijn om een aanslag uit te kunnen voeren.³⁹

Clutterbuck en Warnes zijn de auteurs van een recent verschenen rapport, geschreven op basis van onderzoek naar jihadistisch terrorisme in Groot-Brittannië. Volgens de schrijvers bieden de plannings- en voorbereidingsfasen de beste kansen om indicatoren te detecteren. Alle groeperingen die zij onderzochten vertoonden namelijk in die fasen grote overeenkomsten, zoals de leiding van een zeer gemotiveerde voorganger die al eerder ervaring had opgedaan met de gewelddadige jihad, de acquisitie dan wel fabricage van explosieven, het huren of kopen van woonruimte en doelwitselectie.

In de andere fasen die de auteurs identificeren als onderdeel van een voorbereidingstraject, namelijk 'transitie naar gewelddadige jihad' en 'radicalisering', vertoonden de onderzochte groepen veel minder overeenkomsten in het door hun vertoonde gedrag. Hierdoor is de kans om op basis van deze fasen algemeen geldende indicatoren te identificeren kleiner.⁴⁰

Conclusie

Het herkennen van voortekenen van terroristische aanslagen is een bijzonder gecompliceerde aangelegenheid. Zoals we hebben laten zien, zijn er vraagtekens te plaatsen bij het onderzoek naar dergelijke indicatoren. Dit neemt niet weg dat er interessante verkennende wetenschappelijke publicaties zijn die de mogelijkheid van het onderkennen van voortekenen van terroristische aanslagen beschouwen. Daarnaast zullen er in de praktijk enkele uit-

dagingen zijn bij het gebruik van deze signalen ter preventie van terrorisme.

Het risico van simplificatie

Zo zijn indicatoren feitelijk een vorm van toekomstvoorspelling: ze suggereren wat een groep of individu in de nabije toekomst zou kunnen gaan ondernemen. Hieraan is wel een risico verbonden, want een al te deterministische visie op de gedragingen en uitlatingen van personen leidt tot een simplificatie van de werkelijkheid. Zoals Veldhuis en Staun bijvoorbeeld opmerken leidt radicalisering niet altijd tot extremisme.⁴¹

Hoewel de aanschaf van wapens of het fabriceren van explosieven indicatoren vormen die te allen tijde serieus genomen moeten worden, is het onwaarschijnlijk dat er indicatoren bestaan met een aan honderd procent grenzende betrouwbaarheid dat er daadwerkelijk een aan-

Zelfs de meest ervaren
jihadistische terroristen zijn vaak
weinig succesvolle criminelen

slag zal plaatsvinden. Indicatoren kunnen desalniettemin behulpzaam zijn bij het voorkomen van terrorisme, zeker wanneer meerdere signalen in onderling verband kunnen worden geplaatst. Echter, enige bescheidenheid ten aanzien van de mogelijkheden is op zijn plaats.

Geen garantie

Deze roep om bescheidenheid wordt onderstreept door het feit dat indicatoren worden ontleend aan gedragingen en activiteiten die in het verleden hebben plaatsgevonden. Er is namelijk geen garantie dat toekomstige terroristen op soortgelijke wijze hun operaties zullen voorbereiden als hun voorgangers. Daar komt nog bij dat verschillende 'soorten' terro-

39 Ibidem, 16-18.

40 L. Clutterbuck en R. Warnes, 'Exploring patterns of behaviour in violent jihadist terrorists: an analysis of six significant terrorist conspiracies in the UK', (RAND, 2011) 44-49.

41 T. Veldhuis en J. Staun, *Islamist radicalisation: a root cause model* (Den Haag, Clingendael, 2009) 17-19.

risten – een onderscheid dat bijvoorbeeld op basis van ideologische overtuiging kan worden gemaakt – wellicht op verschillende manieren hun aanslagen voorbereiden. Hierdoor zou er maar in beperkte zin gegeneraliseerd kunnen worden over voorbereidingstrajecten en daaraan te relateren indicatoren. Het relatief weinige onderzoek dat naar deze onderwerpen is gedaan, geeft reden om dit te veronderstellen.⁴²

Principiële bezwaren van passieve detectie

Dan zijn er nog bezwaren over de passieve detectie van indicatoren, dat wil zeggen het verkrijgen van mogelijke signalen zonder dat er door politie- en veiligheidsdiensten specifiek naar een of meerdere individuen onderzoek wordt verricht. In een democratische rechtsstaat kan en mag de overheid niet iedere burger vierentwintig uur per dag en zeven dagen per week nauwlettend in de gaten houden. Dit is niet slechts een praktische kwestie van tekortschietende detectiemogelijkheden in kwalitatieve en kwantitatieve zin. De principiële bezwaren wegen minstens even zwaar. Hoe verhouden de voordelen van een dergelijke haast alomvattende controle zich tot de nadelige gevolgen ervan, zoals de inbreuk op het recht op privacy en de onschuldspresumptie?

Door efficiënter gebruik te maken van reeds bestaande mogelijkheden voor de passieve detectie van indicatoren lijkt er al veel te winnen bij het voorkomen van terrorisme door inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Als er meer bekend zou worden over wat veel voorkomende indicaties van terroristische vooremens zijn, zouden overheidsinstanties, variërend van de douane en immigratiedienst tot de politie en de veiligheidsdienst, beter in staat zijn om deze vroege signalen op te pikken en in te schatten.

Meer informatie delen

Daarbij is het wellicht vooral van belang dat deze informatie tijdig wordt gedeeld, zodat met

FOTO:AVDD

Jaarlijkse internationale oefening, georganiseerd door de Dienst Speciale Interventies (DSI), met als doel het uitwisselen van tactische procedures tussen anti-terreureenheden

terrorismebestrijding belaste instanties de dreiging zo goed mogelijk kunnen tegengaan. Het werk van Hamm en de conclusies van de 9/11 Commission laten zien dat er al veel mogelijke indicatoren worden geregistreerd, maar dat in ieder geval in de Verenigde Staten de mate waarin deze informatie werd gedeeld in het verleden veel te wensen over heeft gelaten.⁴³ Meer kennis over de voorbereidingstrajecten die aan terroristische aanslagen voorafgaan kan rechtshandhavers beter in staat stellen om mogelijke indicatoren van dergelijke trajecten vroegtijdig te signaleren. Dit is een streven waar wetenschappelijk onderzoek een belangrijke bijdrage aan kan leveren.

Maar de praktische toepassing van indicatoren om preventief optreden tegen terrorisme mogelijk te maken, is ook in hoge mate afhankelijk van de capaciteit en bereidheid van verschillende overheidsinstanties om informatie te delen, en is daarmee ook een organisatorische kwestie. ■

42 Smith *et al.*, 'Pre-incident indicators'; Smith *et al.*, 'Geospatial analysis of terrorist activities'.

43 M.S. Hamm, *Terrorism as crime*; National commission on terrorist attacks on the United States, 'The 9/11 Commission report: executive summary'.

Literatuur

- Bloss, William P., 'Transforming US police surveillance in a new privacy paradigm' in: *Police Practice and Research* 10 (2009) (3) 225-238
- Chengara, Anoop, 'Indicators of terrorist attacks' in: *Security Research Review* 1 (2004) (1) 1-7
- Clutterbuck, Lindsay en Richard Warnes, 'Exploring patterns of behaviour in violent jihadist terrorists: an analysis of six significant terrorist conspiracies in the UK', (RAND, 2011) 1-116. www.rand.org
- Colvin, Mark, 'Terror cells in Sydney and Melbourne connected', (ABC News, 20 september 2011). www.abc.net.au
- Commissie van Toezicht betreffende de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, 'Toezichtsrapport inzake het onderzoek van de Commissie van Toezicht naar de Contra Terrorisme Infobox', CTIVD nr. 12 (CTIVD, 21 februari 2007) 1-32
- 'Dode Hedel was verzamelaar munitie', *Omroep Gelderland* (29 januari 2011)
- Donner, J.P.H en J.W. Remkes, 'Regeling van de Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 29 juni 2005, nr. DDS5357209, houdende instelling van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding', 1-1
- Drake, C.J.M., *Terrorists' target selection* (Basingstoke, MacMillan Press, 1998)
- Duyvesteyn, Isabelle, 'How new is the new terrorism?', *Studies in Conflict & Terrorism* 27 (2004) (5) 439-454
- Eijkman, Quirine en Bart Schuurman, 'Preventive counterterrorism and non-discrimination in the European Union: the need for systematic evaluation', (International Centre for Counter-Terrorism, 2011) 1-23
- Eijkman, Quirine en Daan Weggemans, 'Visual surveillance and the prevention of terrorism: what about checks and balances?' in: *International Review of Law, Computers and Technology* 25 (2011) (2) 143-150
- 'EOD ontmantelt gevaarlijke vuurwerkbom 14-jarige', *De Volkskrant* (30 december 2011)
- 'Five get life over UK bomb plot', *BBC News* (30 april 2007)
- 'Fusion Centers', *Public Broadcasting Service* (18 januari 2011)
- Geelhoed, Fiore, *Purification & resistance: glocal meanings of Islamic fundamentalism* (Proefschrift, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2011)
- Graaf, B.A. en Quirine Eijman, 'Terrorisbestrijding en securitisering: een rechtssociologische verkenning van neveneffecten' in: *Justitiële Verkenningen* 37 (2011) (8) 33-52
- Hamm, Mark S., *Terrorism as crime: from Oklahoma City to al-Qaeda and beyond* (New York, New York University Press, 2007)
- Howells, Kim, *Could 7/7 have been prevented? Review of the intelligence on the London terrorist attacks on 7 July 2005* (The Stationary Office, 2009)
- Kelling, George L. en William J. Bratton, 'Policing terrorism' in: *Civic Bulletin* 2006 (43) 1-12
- Metropolitan Transportation Authority of New York, 'Seven signs of terrorist activity', (The Jewish Federations of North America, 2010). www.scnus.org/
- National commission on terrorist attacks on the United States, 'The 9/11 Commission report: executive summary', (US Government, 2004). www.9-11commission.gov
- Orwell, George, 1984 (Londen, Pinguin, 2005)
- Prins, Corien, *iOverheid* (Amsterdam, Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2011)
- Razzaq, Noor, 'The detection and prevention of preparatory terrorist acts', (Policelink, 2009). <http://policelink.monster.com/>
- Silber, Mitchell D. en Arvin Bhatt, 'Radicalization in the West: the homegrown threat', (New York Police Department, 2007) 1-90. <http://www.nypdshield.org/>
- Sikkema, Cora-Yfke, Fred Nieuwenhuis, Gert Stremmer, Jaap Bette, Antoinette Verlaan en Sultan Aslan, 'Indicaties van Islamitisch terrorisme', (Zoetermeer, KLPD-DNRI, 2006) 1-57
- Smith, Brent L., Jackson Cothren, Paxton Roberts en Kelly R. Damphousse, 'Geospatial analysis of terrorist activities: the identification of spatial and temporal patterns of preparatory behaviour of international and environmental terrorists', (US Department of Justice, mei 2008) 1-86
- Smith, Brent L., Kelly R. Damphousse en Paxton Roberts, 'Pre-incident indicators of terrorist incidents: the identification of behavioral, geographic, and temporal patterns of preparatory conduct', (US Department of Justice, mei 2006) 1-540
- Tama, Mario, 'Vulnerabilities in the terrorist attack cycle', (STRATFOR, september 2005)
- United Nations Human Rights Council Report A/HRC/4/26, (29 januari 2007) 1-26
- Veldhuis, Tinka en Jørgen Staun, *Islamist radicalisation: a root cause model* (Den Haag, Clingendael, 2009)